

ӘОЖ 070 (091)

А. Каримова

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің ІІ курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан
Ғылыми жетекші – ф. ғ. к. доцент А. Ә. Жаңабекова
e-mail: kz_akma_kz@mail.ru

Қабдеш Жұмаділовтің шығармаларындағы бейвербалды амалдар

Мақалада Қабдеш Жұмаділовтің шығармаларындағы бейвербалды амалдар сөз болады. Қазіргі таңда тіл білімінде жаңа бағыттар мен ағымдар кеңінен дамуда. Қоғам мен ғылымның қазіргі уақыт тынысына сәйкес дамуы тіл біліміне ықпал етіп, лингвистикада жаңа бағыттар мен салалар пайда болуда.

Бейвербалды амалдар мәселесін жете талдаудан өткізу, оны ғылыми тұрғыда зерттеу тіл білімі салаларын терең түсінуге игі ықпал етеді.

Бұл мақалада зерттеу нысаны ретінде Қабдеш Жұмаділовтің шығармашылығы таңдалып алынды. Себебі жазушы өз шығармаларында бейвербалды амалдарды көптеп қалдырған. Қабдеш Жұмаділов қаламынан шыққан шығармаларды талдау барысында, ақынның адам жан дүниесі суреттеудің шебер екеніне көз жеткіздік.

Түйін сөздер: тіл білімі, Қ.Жұмаділовтің шығармалары, шығармаларындағы бейвербалды амалдар.

А.Каримова

Невербальные аспекты в творчестве Кабдеша Жумадилова

В статье рассматриваются невербальные аспекты в творчестве Кабдеша Жумадилова. На сегодняшний день в современном языкознании развиваются новые подходы и направления. В лингвистике возникли новые направления и отрасли, необходимые для развития современного общества и науки.

Всесторонний анализ проблемы изучения невербальных аспектов в творчестве Кабдеша Жумадилова, а также их научное обоснование способствуют глубокому пониманию отраслей языкознания.

В творчестве Кабдеша Жумадилова часто используются невербальные аспекты, в связи с этим объектом исследования является его творчество.

В ходе анализа произведений Кабдеша Жумадилова мы определили качества писателя как мастера, умеющего чутко описывать внутренний мир человека.

Ключевые слова: языкознание, произведения К. Жумадилова, невербальные аспекты, направления и отрасли языкознания, внутренний мир человека, мимика и жесты.

А. Karimova

Kabdesh Zhumadilov's unverbal aspects in the work

In this article Unverbal aspects in the work Kabdesh Zhumadilov discusses the work of unverbal aspects Kabdesh Zhumadilov. On the today's in modern linguistics develop new approaches and directions. In linguistics, there are new trends and industry necessary for the development of modern science and society.

Comprehensive analysis of the problems of studying unverbal aspects in the work Kabdesh Zhumadilov and scientific justification promote understanding branches of linguistics.

In the work Kabdesh Zhumadilov often used unverbal aspects in connection with the object of this study is his creativity. The analysis works Kabdesh Zhumadilova, we determined the quality of the writer as a master, able to describe the light 's internal world.

Key words: by K. Zhumadilov unverbal aspects, directions and branch of linguistics, the inner world of human facial expressions and gestures.

Қазақ халқының да қарым-қатынас жасау мәдениеті ұлттың рухани мәдениетін, оның танымы, талғамын бейнелейтін коммуникацияның бейвербалды амалдарына қос қолдап амандасу, иіліп сәлем салу, төс қағыстыру, бет шымшу, ернін сылп еткізу, жаулығымен бетін сұрту,

алдына қамшы тастау т.б. кинемаларды кездестіріп жатамыз. Бейвербалды амалдар Түрік тіл білімінде жаңадан зерттеліп жатқан саланың бірі.

Қабдеш Жұмаділов өз шығармаларында бейвербалды амалдарды көптеп қалдырған. Бұл зерттеу жұмысының өзектілігін танытады. жыл-

дар 1960 жылдардан бастап қазақ прозасында өзіндік қолтаңбасын қалдырып келе жатқан - Қабдеш Жұмаділов Қазақстанның Мемлекеттік сыйлығының (1990), Тәуелсіз «Тарлан» сыйлықтарының лауреаты. Белгілі жазушы Қабдеш Жұмаділовтің тұңғыш жинағы 1981 жылдан шығармашылық жұмыста. Алғашқы өлеңдері 1954 жылдан жергілікті баспасөз беттерінде, ал «Жамал» тырнақалды әңгімесі 1956 жылы Үрімжіде шығатын «Шұғыла» журналында жарияланған. 1 өлеңдер жинағы, 8 роман, 5 повесть, ондаған әңгіме, мақалалар жинақтары жарық көрді. Еңбектер көпшілік жүрегінен мәңгілікке орын алған жазушы Қабдеш Жұмаділов сан қырлы тақырыптарда үзбей қалам тербеді. Жазушының прозалық, драмалық туындылары, көркем публицистикасы әдебиетіміздің асыл қорына рухани қазына болып құйылды. Ауызекі сөйлеу тіліндегі бейвербалды амалдар жазушы шығармаларынан кең көрініс тапқан. Жазушының көркем тілі белгілі бір оқиғаны оқырман сезіміне әсерлі, бейнелі етіп жеткізеді. Сол әсерлілік пен бейнелілік түрлі амал-тәсілдер арқылы жүзеге асады. Сондай амалдардың бірі – көркем бейне жасаудағы бейвербалды амалдардың қызметі. Қ. Жұмаділов шығармалары осындай бейвербалды амалдарға бай. Жазушы бейвербалды амалдарды пайдалана отырып, өзінің стильдік шеберлігін шыңдайды. Қ.Жұмаділов кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесі, психологиясы бейвербалды амалдар арқылы ашыла түседі. Қаламгер сомдаған кейіпкерлердің ішкі жылықпен қол алысып амандасуы, қауыша құшақтасуы, қуанышпен күлімсірей қарап, маңдайынан сүюі – ұлтымыздың мейірбандығының, асыл тәрбиесінің, сыпайыгершілігінің, ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің көрінісі. Демек, жазушы қаламына тән осындай амал-тәсілдердің қолданылу табиғаты мен қыр-сырын ашу қаламгердің тілдік ерекшелігін танып білуге әсер етеді. Бейвербалды амалдарды өз орнымен қолдану, шығарманың танымдық-тағылымдық мәнін күшейтіп, әсерлілігін арттыра түсетіндіктен, бұл мәселені зерттеу тілдік және тілсіз қатынасты жете меңгеруге жол ашады.

Сондықтан бүгігі таңда тіл білімі саласында қарым-қатынас барысында қолданылатын бейвербалды амалдардың өзіндік ерекшеліктерін қарастыру, оның көркем әдебиет тіліндегі мән мен мазмұнын ғылыми тұрғыдан зерттеу қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің қатарына жатады.

Бейвербалды амалдар мәселесін жете талдаудан өткізу, оны ғылыми тұрғыда зерттеу тіл

білімі салаларын терең түсінуге игі ықпал етеді. Осы ретте орыс тіл білімінде бейвербалды амалдарға қатысты көптеген ғылыми еңбектер жарық көрді.

Кейінгі жылдары қазақ тіл білімінде де бұл мәселе М. Мұқанов, С. Татубаев, Қ. Қажығалиева, С. Бейсембаева, М. Ешимов сынды зерттеушілердің еңбектерінде сөз болып талданды. Ғалымдар қазақ тіліндегі бейвербалды амалдарды бірде салыстырмалы-салғастырмалы аспектіде, бірде білдіретін мәндік-мазмұндық тұрғыдан зерделеу, бейвербалды амалдар мәселесін терең зерттеу – қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің қатарына жатады.

Алпысыншы жылдары өз жұмысын жаңадан бастап жүрген кездері еді. Қабдеш Жұмаділовтің шығармалары бейвербалды амалдарға толы.

Мысалы,

- Асылқан...

- Ол қазір жоқ еді, үйге кірсеңізші, - дейміз өтініп. Қыздар бізге көз қырын да салмайды. **Қабақтарын шытып, сағаттарына қарайды** да жөнеле береді.

(Қайран, қарындастар-ай!) [1,21]

- *Ата, мына қазды атайықшы, - деді Төлеутай қуанып. – Атишы анау алдында жүрген үлкенін.*

- *Жоқ, балам, бұл қаздарды атуға болмайды, - деді қарт басын шайқап.*

(Қаздар қайтып барады) [1,7]

Бірінші кітапта Абай мен Тоғжан, Ділде қатынастары суреттелетін тұста мен ұялып, дауысымды **күмілжітіп**, аттап өтуге тырысам. Мұнымды Елекең сезе қояды:

- Оқи бер, шырағым, ұлы сөзде ұяттық жоқ... Сен немене, мені осы қалыпымен, сақалы қауқиып түсе қалды деп отырсың ба? Біз де жас боп көргенбіз, - деп Ұлкекең апама қарап, **мұртын сипап қоятыны** бар.

(Менің кәрі жездем) [1,35]

- Иә, саған, мен бе екем саудаласқан? Өзі соңымнан қалмай жүрген, - деді Дүйсенбай балаша **бұртиып**. Сөйтті де, **шынысын төңкеріп**, орнынан тұрды, әр жерде шашылып жатқан бас киімін, белбеуін, бешпетін теріп алып, киіне бастады.

- Қайда барасың екі кештің арасында? – деген Мақпалға:

- Әлгі Дәметкенмен келдегендей болып еді, сиырына сақтағаны бар ма, қалай? – деп рұқсат сұрағандай, **езуі жайылып күліп қойды**.

(Айлы түндер) [1,40]

- Ассалаумағалейкум, - деп келе-ақ дирек-

тордың *қолына жармасты*. Бірақ Жанбаев оның қолын алған жоқ. Көзі шатынап, иегі дірілдеп аз тұды да, жарылып кетті.

- Ақымық-ау, әкенді тастап қайда кетпек болдың?... Бүгіннен бастап бұл шаңырақтың иесі – сенсің! – деп көтеріп әкеліп төсегіне жатқызды.

Осы сәтте есіктің көзінде состиып тұрын қалған Клара тез басып келді де, Сырымның *мойнына асылып, еңіреп қоя берді*.

- Сырым, кешір мені... Ертең екеуіміз бірге барып, апамды алып қайталық, - деді *өксін* тұрып.

(Жаңбырсыз бұлт) [1,52]

Қабдеш Жұмаділов жетпісінші жылдары Мемлекеттік Баспасөз комитетінде қызмет атқарды. Яғни бірнеше жұмыстар атқарды. Көптеген еңбектері жарыққа шықты. Оны мына мысалдарымыздан көре аламыз:

Кітаптан бас алмай тұқырып отырған әлгі кісі бір заматта өзінен-өзі *тырқылдып күлді*.

- Қалай, қызық кітап па екен? – деді Жарқын. Ол да сөзуар адам болса керек, кітапты жаба салып әңгімеге кірісті.

- Осы жазушылар да бір қызық халық-ау, - деді әлдебір жаңалық ашқандай *басын шайқап*.

(Адамның кейбір кездері) [1,82]

- Қозыбайдың премиясы қалай? Бұл жолы ілінді ме? – деді Өсербай цех бастығына *иек қағып*.

(Момын) [1,112]

- Қалай, қапы кеткен жерің көп пе екен? – деді Рахима күйеуіне, сыны кете бастаған *ұялы көзін төңкеріп*. – Бәлкім, кем-кетігінді толтыру үшін төсек жаңғыртып, жас иіс алатын шығарсың? Қазір шалдардың құтырған заманы ғой.

(Қоңыр күз) [1,125]

- Не істеуші ем? Жұмыс істеймін. Үйленемін... Бала-шағам болады, - дегенде Арқаттың *жүзі жайнап кетті*.

- Мама, естіп отырсыз ба? Ұлыңыз үйленетін көрінеді! – Алма мәз-мейрам болып, ажуалай *күлді*. – Бірақ сонда бала-шағанды қайтып бағасың? Не дипломың, не өнерің жоқ.

Ағалары амалсыздан *мырс-мырс күліп жіберді*.

- Амал қанша, бізден бір қателік өтіпті, - деді Сұңғат *басын шайқап*. – Бұл итті былтыр әскерге жіберу керек еді. Армияда мұндайлардың жынын бір айға жеткізбей қағып алады.

(Еменнің иір бұтағы) [4,144]

Ал тоқсаныншы жылдары Қабдеш Жұмаділовтің «Құзғынның өлімі», «Жемдеген қырғауылдар», «Жалдамалы күйеу», «Құдайдың үйі», «Бір ғана ғұмыр», «Дөнгеленген дүние-ай», «Тіленші», «Бұқарбайдың бұқасы», «Ақынның ақырғы күндері», «Ит базары», «Толған айдың түні», «Қағытпа қалыжыңдар», «Ақбураның асуы» атты өлеңдері жарық көрді. [1,5]

Жазушының прозалық, драмалық туындылары, көркем публицистикасы әдебиетіміздің асыл қорына рухани қазына болып құйылды. Ауызекі сөйлеу тіліндегі бейвербалды амалдар жазушы шығармаларынан кең көрініс тапқан. Жазушының көркем тілі белгілі бір оқиғаны оқырман сезіміне әсерлі, бейнелі етіп жеткізеді. Сол әсерлілік пен бейнелілік түрлі амал-тәсілдер арқылы жүзеге асады. Сондай амалдардың бірі – көркем бейне жасаудағы бейвербалды амалдардың қызметі. Қабдеш Жұмаділов шығармалары осындай бейвербалды амалдарға бай. Жазушы бейвербалды амалдарды пайдалана отырып, өзінің стильдік шеберлігін шыңдайды. Қабдеш Жұмаділов кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесі, психологиясы бейвербалды амалдар арқылы ашыла түседі. Қаламгер сомдаған кейіпкерлердің ішкі жылықпен қол алысып амандасуы, қауыша құшақтасуы, қуанышпен күлімсірей қарап, маңдайынан сүюі – ұлтымыздың мейірбандығының, асыл тәрбиесінің, сыпайыгершілігінің, ұлттық-мәдени ерекшеліктерінің көрінісі. Демек, жазушы қаламына тән осындай амал-тәсілдердің қолданылу табиғаты мен қырсырын ашу қаламгердің тілдік ерекшелігін танып білуге әсер етеді. Бейвербалды амалдарды өз орнымен қолдану, шығарманың танымдықтағылымдық мәнін күшейтіп, әсерлілігін арттыра түсетіндіктен, бұл мәселені зерттеу тілдік және тілсіз қатынасты жете меңгеруге жол ашады.

Әдебиеттер

- 1 Жұмаділов Қ. Бір ғана ғұмыр. – Алматы: Атамұра, 2004.
- 2 Зекенова Ш.З.
- 3 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 2010. – 608 б.
- 4 Жұмаділов Қ. Тозақ оты. – Алматы, 2010.

References

- 1 Zhymadilov Q. Bir ғана ғұмыр. – Almaty: Atamұra, 2004.
- 2 Zekenova Sh.Z.
- 3 Zhūbanov Q. Қазақ tili zhōnindegі zertteuler. – Almaty, 2010.– 608 b.
- 4 Zhymadilov Q. Tozak oty. – Almaty, 2010.